

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ТЕРЕНАХ КРИМУ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

(Рецензія на працю «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.) / упорядник і науковий редактор д. і. н. П. П. Гай-Нижник. Київ: Саміт-книга, 2024. 544 с.»)

Восени 2024 р. вийшла друком вагома українознавча праця – колективна монографія «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)». Варто відзначити, що це видання підготовлене за сприяння державної установи «Український інститут книги», призначене для поповнення бібліотечних фондів і побачило світ у потужному книжковому видавництві «Саміт-книга» накладом 500 примірників у якісному форматі.

У книзі всебічно, комплексно й системно досліджуються формування модерної національної свідомості етнічних

українців Криму, форми їхньої самоорганізації у кінці XIX – на початку XXI ст., аналізується геноцидно-асиміляційна політика рашистської окупаційної влади в Криму щодо українців, показується її злочинний характер з огляду на міжнародне право та принципи гуманізму, а також глибина і масштаби гуманітарної катастрофи українців у Криму та загрози щодо української національної спільноти, які виникли після 2014 р. через політику держави-агресорки на півострові й залишаються на часі донині (с. 9).

Актуальність праці полягає у тому, що в ній розкриваються причини російсько-української війни, яка розпочалася 20 лютого 2014 р. у Криму й триває наразі. Українській владі потрібно зробити правильні висновки над помилками, вчинити так, щоб саме на півострові вона завершилася перемогою України над рашистами. На початку осені 2025 р. ця теза здається досить-таки фантастично-неймовірною, враховуючи важку ситуацію на лінії бойового зіткнення, але у середині 80-х років XX ст. ніхто не міг передбачити руйнацію СРСР у 1991 р. Проте, за влучним висловом російського керманича, ця «найбільша геополітична катастрофа XX ст.» стала реальністю, завдячуючи, у тому числі, українським дисидентам й інтелектуалам.

Чому саме Крим став т. зв. «ахілесовою п'ятою» Української держави? Для цього є багато об'єктивних і суб'єктивних причин, найголовніші з

яких, на нашу думку, – це наявність російської військової бази й повна відсутність україноцентричної політики офіційного Києва впродовж майже чверті століття стосовно як українців Криму, так і кримли та російських кримчан.

З метою спростування багатьох російських міфів, фейків і фальсифікацій історії українців Криму над книгою працював потужний творчий колектив науковців-інтелектуалів під керівництвом доктора історичних наук, провідного наукового співробітника Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, президента Української академії геополітики та геостратегії Павла Гай-Нижника. До складу авторів увійшли кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ірина Краснодемська; кандидат історичних наук, завідувачка відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Олена Газізова; кандидат філологічних наук Антон Божук; кандидат історичних наук Андрій Іванець і молодший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Сергій Губський.

У монографії, зокрема, аналізуються процеси становлення і розвитку громади етнічних українців Криму наприкінці XIX – на початку XXI ст., форми їхньої самоорганізації, формування сучасної національної свідомості, впливу на цей процес держав та різних квазідержавних утворень, які у свій час контролювали цей регіон. Особливу увагу приділено вивченню політики Української держави щодо української етнічної спільноти Автономної Республіки Крим і міста

Севастополя у 1991–2014 рр., а також окупаційній політиці Російської Федерації на півострові після 2014 р., яка призвела до дискримінації кримських українців та загрози асиміляції частини з них. Анексія Криму, яка відбулася з порушенням Конституцій України, законів України та загальновизнаних міжнародних правових норм, прав і свобод громадян Української держави, що проживають на території Криму, наголошують автори видання, була заздалегідь підготовленою спецоперацією, однією з ключових складових якої стала інформаційно-пропагандистська політика Кремля. У праці розглядаються також основні проблеми зародження і подолання проросійської ідентичності в Криму на сучасному етапі та шляхи оптимізації системи державного управління й національної безпеки України (с. 2).

Монографія складається зі вступу, дев'яти розділів і висновків. У вступі зазначено: «Етнічні українці Криму – одна з найбільших етнічних спільнот геополітично важливого поліетнічного півострова у Північному Причорномор'ї. Парадоксально, що попри це їхня історія вивчена явно недостатньо, а монографічні дослідження, які б цілісно висвітлювали формування модерної національної свідомості та український національний рух на Кримському півострові у новітній час, відсутні. Російська Федерація розпочала агресивну війну проти України у 2014 р. саме із захоплення і спроби анексії Криму, що призвело до різкого погіршення становища кримських українців, перетворення їх (поруч з кримськотатарським народом) на одну з двох найбільш дискримінованих етнospільнот на тимчасово окупованій території» (с. 5).

У першому розділі «Історіографія та джерельна база» Ірина Краснодемська та Сергій Губський опрацювали, систематизували й проаналізували наявні історіографічні праці, визначили стан наукової розробки теми, окреслили основні етапи і тенденції її вивчення в ХХ – на початку ХХІ ст. та сформуvalи репрезентативний джерельний комплекс.

У другому розділі «Українська «прекрасна епоха» в Криму, її світанок і післясмак» Антон Божук висвітлив історію та передумови проведення в Криму на початку ХХ ст. культурних заходів на вшанування пам'яті Тараса Шевченка, хронологію започаткування й діяльності севастопольської української громадської організації інтелігенції «Кобзар» та створення на початку ХХ ст. Чорноморської Української Громади у Севастополі, Керчі, Феодосії, Євпаторії.

У третьому розділі «Шляхом Злуки: Крим та Українська Держава. Діяльність уряду гетьмана П. Скоропадського щодо приєднання Криму до Української Держави у 1918 році» Павлом Гай-Нижником окреслено тактичні й стратегічні орієнтири діяльності вищого керівництва Української Держави, спрямовані на послідовне вирішення т. зв. «кримського питання».

У четвертому розділі «Самоорганізація українців Криму в період війн і революцій (1917–1920)» Андрій Іванець охарактеризував суспільно-політичне та культурне життя українців у Криму в 1917–1920 рр., форми їхньої самоорганізації, вплив політики Російської імперії, Російської республіки, крайових органів влади Криму, Збройних сил Півдня Росії, режиму П. Врангеля, РСФРР, СРСР, України на формування національної

ідентичності етнічних українців Криму, їхніх культурно-освітніх, медійних, суспільних та політичних структур.

У п'ятому розділі «Кримські українці в умовах становлення і розквіту тоталітарного режиму в РСФРР і СРСР (1921–1939)» Ірина Краснодемська комплексно проаналізувала особливості й закономірності становища кримських українців у добу панування тоталітарного режиму в Криму під час його підпорядкування органам влади РСФРР протягом 1921–1941 рр.

У шостому розділі «Українці Криму в умовах німецько-радянської війни і післявоєнної відбудови (1941–1953)» Сергій Губський дослідив соціально-економічну й демографічну ситуацію на півострові, розглянув боротьбу націоналістичного підпілля на території Криму задля створення Української Самостійної Соборної Держави під час німецько-радянської війни та показав участь українців у післявоєнній відбудові Криму.

У сьомому розділі «Формування та розвиток української громади в Кримській області УРСР в 1950–1980 роках: шлях від розвитку до занепаду» Ірина Краснодемська та Олена Газізова комплексно охарактеризували перебіг соціокультурних процесів у Криму, пов'язаних з передачею Кримської області від підпорядкування РСФРР до складу УРСР та масовим переселенням українців на територію півострова в 1950–1970-х рр., розкрили специфіку та наслідки діяльності партійних і державних структур УРСР щодо здійснення політики т. зв. «українізації» в Криму.

У восьмому розділі «Кримські українці в незалежній Україні: самоорганізація спільноти, індиферентність офіційного Києва до її проблем і

виклики російського реваншизму» Антон Божук та Андрій Іванець системно проаналізували суспільно-політичне й культурне життя, форми самоорганізації української громади АРК і міста Севастополя впродовж 1991–2014 рр. та участь її представників у спротиві російській окупації.

У дев'ятому розділі «Українська громада в окупованому Криму: дискримінаційна політика Росії, загроза асиміляції та спротив окупантам» Ірина Краснодемська та Андрій Іванець з'ясували вплив дискримінаційної політики держави-окупантки на стан кримської громади етнічних українців, зокрема на їхні національну ідентичність, права та інтереси, які актуалізувалися після анексії РФ Кримського півострова у лютому 2014 р.

У висновках зазначається: «Владним структурам в Україні необхідно розробити національну комплексну стратегію з визволення загарбаних територій, яка б включала в себе соціально-економічну, гуманітарну, дипломатичну, інформаційну, а також військову складові та мала б кілька можливих прогнозів (як позитивних, так і негативних) розвитку і наслідків майбутніх подій. Зокрема, необхідно і надалі виконувати міжнародні угоди України стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацію з ЄС, особливо в контексті подолання корупції та покращення матеріального добробуту українців; розробити і прийняти відповідні нормативно-правові документи, спрямовані на реінтеграцію тимчасово окупованих територій (Донбас і Крим); для протидії ідеї «руського міра» створити власний національний інформаційний проєкт (робочі назви – «Велика Україна», «Український світ»

тощо), спрямований на консолідацію українського суспільства та світового українства загалом; підготувати і втілити ефективні державні програми щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб зі сходу України та Криму в українське суспільство; проводити широку інформаційно-просвітницьку кампанію з популяризації української історії, зокрема історії та культури південно-східних регіонів України, в тому числі й Криму...» (с. 541).

Загалом поява монографії «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)» стала подією в інформаційно-гуманітарному просторі Української держави, що відобразилося у проведенні низки презентаційних заходів. Зокрема, 16 жовтня 2024 р. вона була представлена студентам і викладачам Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ, вул. Джона Маккейна, 33). Згодом, 14 січня 2025 р., під час проведення публічного діалогу у форматі круглого столу «Порушення права на освіту державною мовою в контексті окупованого Криму» відбулася ще одна презентація цього актуального дослідження (Київ, УКРІНФОРМ, вул. Богдана Хмельницького, 8/16).

Важлива особливість монографії полягає у тому, що вона насичена ілюстративним матеріалом: численними світлинами, картами, діаграмами, схемами, таблицями тощо. Всі ці зорові зображення допомагають читачу краще зрозуміти українознавчий матеріал, відчутти дух і особливість тієї доби.

Принципових зауважень до книги немає, але є деякі пропозиції, які варто

було б врахувати при ймовірному перевиданні цієї дуже актуальної праці.

По-перше, оскільки упорядник і науковий редактор Павло Гай-Нижник ще у 2017 р. оприлюднив роботу «Основні застави Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання», варто було б її доєднати з деяким доопрацюванням як 10 розділ монографії.

По-друге, така потужна колективна монографія, на жаль, не має окремого списку літератури й використаних джерел. На нашу думку, варто виокремити з 1 907 посторінкових посилань окремий підрозділ книги, що суттєво допоможе у пошуку додаткових джерел інформації її читачам.

По-третє, відсутність докладної інформації про авторів наукової праці дещо обмежує поінформованість тих читачів, які б хотіли більше про них знати, тому варто, на думку рецензента, при перевиданні книги це врахувати.

Попри ці пропозиції рецензента колективна монографія «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)» є завершеною науковою працею, вагомим і актуальним внеском вчених-українознавців у наукове осмислення сучасних процесів розбудови української політичної нації та досягнення модерного етнотворення, державотворення, націєтворення й

етнокультуротворення для подолання російських історичних міфів і фальсифікацій історії України. В умовах повномасштабної фази російсько-української війни повернення всіх тимчасово окупованих територій Української держави є важливим завданням як для військовослужбовців Сил оборони України, так і для національної інтелектуальної еліти. Українські науковці мають узагальнити емпіричний і теоретичний матеріал, щоб запропонувати владі й громадянському суспільству план дій щодо консолідації української політичної нації для остаточної перемоги над рашизмом і входження до великої родини цивілізованих демократичних країн.

Маємо надію, що праця «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)» стане потужним чинником, який допоможе здолати країну-агресорку в інформаційно-гуманітарному просторі, а також згуртує громадян України та суттєво пришвидшить ліквідацію російських окупантів на міжнародно визнаних теренах Української Самостійної Соборної Держави.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук,

старший дослідник,

старший науковий співробітник

НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка